

Düzeltilmemiş İleri Versiyon

Dağıtım.: Genel
9 Nisan 2019

Orijinal: İngilizce
Arapça, Çince, İngilizce,
Fransızca, Rusça ve
İspanyolca dillerinde
mevcuttur

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi**Türkiye'nin ilk raporuna ilişkin Sonuç Gözlemleri*****I. Giriş**

1. Komite, 13 Mart 2019 (öğleden sonra) ve 14 Mart 2019 (sabah) tarihlerinde gerçekleştirilen 439. ve 440. toplantılarında (Bakınız CRPD/C/SR.439 ve 440) Türkiye'nin sunduğu ilk raporu (CRPD/C/TUR/1) incelemiştir ve 28 Mart 2019 tarihinde düzenlenen 460. toplantısında altta belirtilen sonuç gözlemlerini kabul etmiştir.

2. Türkiye'nin Komite'nin raporlama kılavuzlarına uygun olarak hazırlanan ilk raporunu memnuniyetle karşılayan Komite, raporla ilgili soru listesine (CRPD/C/TUR/Q/1) yazılı yanıt (CRPD/C/TUR/Q/1/Add.1) ileten Taraf Devlet'e teşekkür etmektedir.

3. Komite, Taraf Devlet'in heyeti ile yürütülen faydalı diyalogu memnuniyetle karşılamaktadır ve ilgili Bakanlıkların ve Kamu Denetçiliği Kurumunun temsilcilerinden oluşan bu güçlü heyet için Taraf Devleti tebrik etmektedir.

II. Olumlu unsurlar

4. Komite, Taraf Devlet'in Sözleşme'nin İhtiyari Protokolünü Mart 2015 tarihinde onayladığını kaydetmektedir ve Sözleşme'nin 2009 yılında onaylanmasından itibaren elde edilen ilerlemeyi de memnuniyetle karşılamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık ve makul düzenlemeleri tanımlayan 2014 tarihli Engelliler Hakkında Kanunda yapılan değişiklik ve 87 Kanun ve dokuz Kanun Hükmünde Kararnamede yer alan aşağılayıcı terimlerin kaldırıldığı değişikliği bilhassa memnuniyetle karşılamaktadır. Komite ayrıca, engelliler için olumlu tedbirlerin alınmasını öngören 2010 tarihli Anayasa değişikliğini de takdir etmektedir.

III. Endişe veren başlıca alanlar ve tavsiyeler**A. Genel İlkeler ve Yükümlülükler (1–4. Maddeler)**

5. Komite, engelliliği tespit eden sağlık kurulu raporlarında sık görülen ve engellileri sağlık durumlarına ve engellerine indirgeyen tıbbi, hayırsever ve ataerkil yaklaşımların uygulamada yaygın olmasından endişe duymaktadır.

* Komitenin yirmi-birinci oturumunda kabul edilmiştir. (11 Mart – 5 Nisan 2019).

6. Komite, Taraf Devlete altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engellilerin yaşamın tüm alanlarında engelli olmayan bireylerle eşit olması ve insanlık onuruyla bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesine ilişkin ilkelerin desteklenmesi ve ulusal ve il düzeyinde mevcut yasama ve politikalarının gözden geçirilerek engelliler için insan hakları modeline uyumlu hale getirilmesi;

(b) Engellilik durumunu değerlendirme yöntemlerine ilişkin mevcut yasamanın değiştirilerek, bu sürece engellilerin kendilerini temsil eden kuruluşlar aracılığıyla dahil olmasının sağlanması ve çoklu değerlendirmelerin ilgili bireye gereksiz bir yük yaratmasının önlenmesi; başvuru sahiplerinin üzerindeki yükün hafifletilmesi ve engelli bireylere yönelik etkili güvencelerin tutarlı ve şeffaf olmasının sağlanması.

7. Komite, Erişilebilirlik Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı ile Bakım Hizmetlerine ilişkin 2011-2013 Stratejisi ve Planı kapsamında yer alan alanlara dair güncel ve şeffaf bilgi olmamasından ve bir ilerleme kaydedilmemesinden dolayı endişe duymaktadır.

8. Komite, Taraf Devletin, engelliler için erişilebilirlik ve destek sağlanması hususunda kaydedilen ilerlemenin izlenmesi için etkili bir mekanizma kurmasını ve engelli bireylerin kendilerini temsil eden kuruluşlar aracılığıyla izleme faaliyetine katılımını temin etmesini tavsiye etmektedir.

9. Komite, Ulusal Engelli Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planının kabul edilmesi hususunda kaydedilen ilerleme ve 2017'den itibaren karar alma sürecinde engelli kuruluşlarına danışılmasını ve katılımlarını sağlayan resmi mekanizmalar hakkında sınırlı bilgi olmasından endişe duymaktadır.

10. Komite, engelli çocuklar dahil engellilerin kendilerini temsil eden kuruluşlar aracılığıyla Sözleşme'nin uygulanması ve izlenmesi sürecine katılımlarına ilişkin 7 sayılı Genel Yorumunu (2018) hatırlatarak, Taraf Devlete altta yer alan tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Ulusal Engelli Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı ve programlarının ve ilgili tüm kanun tasarılarının kabul edilmesi için engelli kuruluşları ile şeffaf ve kayda değer istişareler yapılması;

(b) Zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireylerin kendilerini temsil eden kuruluşlar kurmasına destek verilmesi ve Sözleşme'nin uygulanmasına dair istişarelere engelli bireylerin dahil edilmesi;

(c) Engelli kuruluşların kurulması ve faaliyet göstermesi için gerekli desteğin verilerek sürecin kolaylaştırılması; bu kuruluşların Devlettten bağımsız ve özerk olmasının garanti edilmesi, kamu kaynakları ve uluslararası işbirliği dahil, yeterli kaynak mekanizmalarına erişimlerinin temin edilmesi ve yetkilendirme ve kapasite gelişimi için destek sağlanması.

B. Özel Haklar (Mad. 5–30)

Eşitlik ve ayrımcılık yasağı (Mad. 5)

11. Komite, altta belirtilen hususlardan dolayı endişe duymaktadır:

- (a) Engellilik nedeniyle hukuki ehliyetin verilmemesi gibi engelli bireylere karşı ayrımcı olan yasama ve uygulamalar; engelli bireylerin hakim, savcı, vali ya da diplomat olarak göreve atanmasını kısıtlayan gerekçesiz hükümler; ve engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağının dolaylı ayrımcılığı kapsamaması;
- (b) 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 122. Maddesi uyarınca engelliliğe dayalı ayrımcılığın suç sayılması için nefret nedeniyle hareket edildiğine dair kanıt göstermenin şart koşulması;
- (c) Makul düzenlemelerin yapılmaması durumunda yasamada etkili (kayıtlı) yaptırımların olmaması ve engelliliğe dayalı ayrımcılığın yapıldığı vakalarda tazminat dahil etkili telafi yöntemleri hakkında bilgi kaynaklarının eksik olması;
- (d) Engelli Roman bireyler ya da Kürt kökenli engelli bireyler gibi, etnik gruplara ait engelli bireylere yönelik çoklu ve kesişimsel ayrımcılığa karşı alınan tedbirler ve mevcut durum hakkında bilginin olmaması.

12. Komite, eşitlik ve ayrımcılık yasağına ilişkin 6 sayılı genel yorumunu (2018) hatırlatarak, Taraf Devlet'e alttaki tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) **Engelli bireylere karşı ayrımcılık yapan hükümlerin kaldırılması için yasal çerçevenin ve ayrıca ayrımcılık karşıtı yasamanın gözden geçirilerek Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesi, özellikle makul düzenlemelerin yaşamın tüm alanlarında uygulanması, ve zihinsel engelliler dahil engelli bireylerin ihtiyacı olan makul düzenlemelere uyulmaması halinde uygun yaptırımların yapılması;**
- (b) **Engelliliğe dayalı ayrımcılık vakalarının kovuşturulmasında nefret kaynaklı hareket edildiğine dair kanıt gösterme şartının kaldırılması;**
- (c) **Cinsiyet, yaş, coğrafi konum, tanımlanan engeller, tazminat ya da yaptırım kararların sayısı ve yüzdesine göre ayrıştırılan engelliliğe dayalı ayrımcılık iddialarının, tüm ayrımcılık iddialarının toplam sayısına göre oranının hesaplanarak izlenmesi; yasal güvencelerin, hukuk yollarının ve ilgili usullerin temin edilmesi, ve makul düzenlemelerin yapılmadığı hallerde uygulanan yaptırım ve cezalar hakkında veri sağlanması;**
- (d) **Azınlık gruplarına ait engelliler dahil engelli tüm bireyler için kapsayıcı eşitlik sağlanması amacıyla, ayrımcılık karşıtı bir politika ve somut tedbirlerin benimsenmesi.**

Engelli Kadınlar (Mad. 6)

13. Komite, engelli kadınlar için kapsayıcı eşitliğin sağlanması amacıyla uygulanan kamu politikalarının sonuçlarını ölçen ve izleyen mekanizmaların ve somut göstergelerin eksik olmasından endişe duymaktadır. Komite, engelli kadınların, engelli erkekler ile karşılaştırıldığında, eğitim ve istihdama erişiminin *fiilen* eşitsiz olmasından da endişe duymaktadır. Komite ayrıca, engelli Roman kız çocukların kesişimsel ayrımcılığa maruz kalmasından ve bilhassa eğitim alanında dışlanmasından dolayı endişe duymaktadır.

14. Komite, engelli kadınlara ve kız çocuklara ilişkin 3 sayılı genel yorumunu (2016) hatırlatarak, Taraf Devlete altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) Engelli kadınlar ve kız çocukların gelişimi ve güçlenmesi için pozitif ayrımcılık tedbirleri alınarak spesifik politikaların benimsenmesi ve kadınlara yönelik genel kamu politikaları aracılığıyla engelli kadınlar ve kız çocukların haklarının yaygın hale getirilmesi;
- (b) Kadınlara yönelik genel kamu politikaları aracılığıyla, kentler ve kırsalda engelli kadınlar ve kız çocuklar için özellikle eğitim ve istihdam alanında kapsayıcı eşitliğin sağlanmasında kaydedilen ilerlemeye ilişkin kıyas noktaları ve göstergelerin belirlenerek uygulanması;
- (c) Engelli Roman kadınlar ve kız çocuklar dahil, tüm engelli kadınlar ve kızlara karşı uygulanan çoklu ve kesişimsel ayrımcılık biçimlerini ele alan yasa ve politikaların benimsenmesi.

Engelli çocuklar (Mad. 7)

15. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) İlk Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planının (2013-2017) ve Çocuk Koruma Hizmetlerinde Koordinasyon Strateji Belgesinin (2014-2019) uygulanışı ve söz konusu belgelerin engelli çocukların topluma dahil edilmesi ve katılımları ile kamu karar alma süreçleri üzerindeki etkileri hakkında veri ve bilgilerin yetersiz olması;
- (b) Kırsal alanda yaşayanlar dahil engelli çocukların topluluk içinde desteklenmesi için ve engelli çocukların haklarının ihlal edilmesi halinde şikayette bulunabilmesi için etkili mekanizmaların olmaması;
- (c) Engelli çocukların ailelerine aylık verilmesi için, engellilik oranının yüzde 40'ın üzerinde olması şartının arandığına dair gelen bilgiler.

16. Komite, Taraf Devlete altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) Zihinsel engelli çocuklar dahil tüm engelli çocuklarla ilgili kuruluşlarıyla yakın işbirliği içinde çalışarak ve bu kuruluşların doğrudan katılımı ile, engelli çocukların haklarına ilişkin politikaların ve stratejilerin etkisini izlemek için şeffaf bir mekanizma kurulması;
- (b) Engelli çocuklar için erken çocukluk dönemi gelişim programlarının hazırlanması ve kırsal alanda yaşayan çocuklar başta olmak üzere engelli çocuklar ve aileleri için topluluğa dayalı destek sisteminin geliştirilmesi;
- (c) Aile içinde, okulda ya da kurumlarda hakları ihlal edilen engelli çocukların, kamu yetkililerine gizli olarak şikayette bulunabilmesine olanak veren bir mekanizmanın oluşturulması;
- (d) Tüm engelli çocukların ailelerine çocuk bakımı yardımının uygulanması ve kapsamının genişletilmesi ve tek ebeveynli ailelerinin de bu tür olanaklara erişiminin sağlanması.

Farkındalık yaratma (Mad. 8)

17. Komite, engelli bireylerin toplumda damgalandığı ve haklarında olumsuz stereotiplerin yaygın olduğuna dair gelen bilgilerden ve özellikle altta belirtilen hususlardan dolayı endişe duymaktadır:

- (a) Engelli bireylerin toplumda damgalanması ve onlara karşı var olan önyargılar hakkında farkındalık yaratma kampanyalarının olmaması ve Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) Strateji Belgesinin (2017-2021) iletişim stratejisi planına dair bilgi olmaması;
- (b) Sözleşme'nin Türk İşaret Dili ve Braille alfabesinde çevirisinin olmaması;
- (c) Engelli yaşama karşı ayrımcı tutumlar, bebek bekleyen ailelere yönelik danışmanlık hizmetlerinde önyargılı bilgi verilmesi ve özellikle Down sendromu ve spina bifidanın tanısı konulan durumlarda bu bilgi nedeniyle gebeliğin sonlandırılması;
- (d) İlkokul ders kitaplarında engelli bireylerin, "muhtaç" ve "yetersiz" vs. olarak tanımlanması ve "normal bireyler" sayılmadıklarının belirtilmesi.

18. Komite, Taraf Devlet'in engelli bireyler hakkında var olan ayrımcı stereotipleri dikkate almasını ve altta belirtilen adımları atmasını tavsiye etmektedir:

- (a) Sözleşme'ye uygun kampanyalar dahil, farkındalık yaratma stratejisinin engelli kuruluşlarının katılımı ile geliştirilmesi ve uygulanması;
- (b) Sözleşme'nin Türk İşaret Dili, kolay okuma formatı olan Easy Read ve diğer formatlara çevrilmesi ve Sözleşme'nin Braille alfabesindeki versiyonunun yaygın olarak dağıtılması;
- (c) Ebeveynlere yönelik destek sistemi hakkında bilgi sağlanması gibi, engelli bireylerin topluma katkıları ve engelli bireylere karşı olumsuz tutumların yok edilmesinin gerekliliği hakkında başta sağlık profesyonelleri ve hizmet sağlayıcılar olmak üzere herkesin farkındalığının arttırılması,
- (d) Genel nüfus, okullar, kamu görevlileri, özel sektör ve eğitim kuruluşlarını hedef alan kampanyalar aracılığıyla, engelli bireylerin onuru, kabiliyetleri ve topluma katkılarına odaklanarak haklarında olumlu algıların yaratılmasının teşvik edilmesi.

Erişilebilirlik (Mad. 9)

19. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Erişilebilirlikle ilgili standartlar ve yasamanın sınırlı olması; ve Ulusal Erişilebilirlik Eylem Planı hakkındaki kanunda belirtilen zaman sınırlarına uyulmaması;
- (b) Elektronik kitlesele medya, e-devlet hizmetleri ve bankacılık hizmetlerinde erişilebilirlik standartlarına uyulmaması halinde uygulanan cezalar ve mali yaptırımlar hakkında kamuya açık, karşılaştırılabilir, güvenilir ve anlaşılabilir verilerin olmaması;
- (c) Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarının yasal yükümlülüklerini yerine getirmedeği ve bu komisyonlar tarafından belirlenen yaptırımların uygulanmadığına dair raporlar.

20. Erişilebilirlik hakkında 2 sayılı genel yorumunu (2014) hatırlatan Komite, Taraf Devlet'in ulaşım, bilgi ve iletişim gibi kamu hizmetlerinde ve insan ürünü çevrede evrensel tasarımın kullanılmasını teşvik eden, mevcut engellerin

kaldırılması için standartları belirleyen ve detaylı verilere dayalı kapsamlı bir erişilebilirlik yol haritası oluşturmasını tavsiye etmektedir. Komite ayrıca, güncellenmiş bir ulusal veri tabanı ile tüm illerde ve yerel yönetimlerde erişilebilirlik standartlarının uygulanışının izlenmesi için ve erişilebilirlik standartlarına uyulmaması halinde etkili ve uygulanabilir caydırıcı yaptırımların belirlenmesi için Taraf Devlet'in yeterli kaynak tahsis etmesini tavsiye etmektedir.

Yaşam hakkı (Mad. 10)

21. Komite, kurumda bakılan engelli bireylerin, bilhassa engelli kadınların, durumlarının izlenmemesi, haklarında bilgi olmaması ve engelli bireylere ait ölüm haberlerinden dolayı endişe duymaktadır.

22. Komite, Taraf Devlet'in engelli bireylerin, bilhassa engelli kadınların, ihmal edildiği, muhtaç halde olduğu durumların ve kurumda kalan engellilere ait ölüm vakalarının soruşturulması için etkili ve şeffaf bir mekanizma kurmasını ve ilgili kayıtları kamuya açık ve periyodik olarak yayınlamasını tavsiye etmektedir.

Risk durumları ve insani bakımdan acil durumlar (Mad. 11)

23. Komite, afet riskini azaltıcı tedbirlerin alınması sürecinde engelliler için erişilebilirlik standartlarını temin eden kapsamlı bir strateji ve eylem planına ilişkin bilgi olmamasından endişe duymaktadır. Komite ayrıca, silahlı çatışma, insani bakımdan acil durumlar ve doğal afetlerde engelli bireylerin karşı karşıya olduğu spesifik riskleri Taraf Devlet'in tanımlaması ve ele almasına olanak veren periyodik risk değerlendirmelerinin yapılmaması ve ayrıştırılmış veri toplanmamasından endişe duymaktadır.

24. Komite, Taraf Devlete altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) 2015-2030 Sendai Afet Riskinin Azaltılması Çerçevesi uyarınca, afet riskinin azaltılması ve insani bakımdan acil durumlar hakkında ulusal strateji ve protokollerin benimsenmesi;
- (b) Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının yürüttüğü risk değerlendirmeleri, afet riskinin azaltılması ve veri toplama çalışmalarına engelli kuruluşların dahil edilmesi;
- (c) Afet sonrası rehabilitasyon, yeniden yerleşim, yeniden yapılanma ve inşaat süreçlerinde engelli bireylerin spesifik ihtiyaçlarına duyarlı ve erişilebilir olan beşeri, mali ve teknik kaynakların sürekli temin edilmesi.

Yasa önünde eşit tanınma (Mad. 12)

25. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Medeni Kanun uyarınca psiko-sosyal, zihinsel ya da işitme bozuklukları olan bireylerin kapasitesini sınırlayan vesayet uygulaması ve en az 13,934 engelli bireyin vesayet altında olduğu ve kamu ve özel kuruluşlarda kaldırılmasına dair alınan bilgiler;
- (b) Noterlik Kanunu'nda yapılan değişikliklere rağmen, görsel, işitsel ya da konuşma güçlüğü olan bireylerin noterde yapacakları işlemler için yanlarında iki şahit arandığı uygulamanın halen devam etmesi;

- (c) Engelli bireylerin, bilhassa evlenme ve oy verme hususunda, hukuki ehliyet hakkının ihlal edildiği durumlar hakkında bilgiye erişim olmaması, güvenceler ve hukuk yolları hakkında şeffaf ve etkili verinin eksik olması;
- (d) Engelli bireylerin yerine vasilerinin karar verdiği uygulama yerine, engelli bireye karar verme sürecinde destek sağlayan uygulamaya geçme planı hakkında bilgi olmaması.

26. Komite, yasa önünde eşit tanınmaya ilişkin 1 sayılı genel yorumunu (2014) hatırlatarak, Taraf Devlet'e alttaki tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) **Engelli bireylerin hukuki ehliyetine yönelik kısıtlamaları kaldıran yasa değişikliklerinin yapılması ve vesayet sistemi yerine karar verme sürecinde destek mekanizmalarının uygulanması;**
- (b) **Vesayet altındaki kişilerin kurumlara yatırılmasına ilişkin etkili bir moratoryum uygulanması;**
- (c) **Tüm engelli bireylerin yasa önünde eşit tanınması yönünde değişikliklerin yapıldığı Noter Kanunu'na uyumun temin edilmesi;**
- (d) **Zihinsel güçlükleri olan bireylerin evlenme ve oy kullanma hakkını resmi sağlık kurulu raporuna tabi tutan Medeni Kanun ve diğer kanunlardaki yasama tedbirlerinin gözden geçirilmesi;**
- (e) **Engellilerin hukuki ehliyetinin tanınması ve destekli karar verme mekanizmalarıyla ilgili güvenceler ve iyi uygulamalar hakkında devlet memurlarının, kolluk kuvvetlerinin, hakimlerin ve sosyal görevlilerin kapasitesinin geliştirilmesi. Taraf Devlet, destekli karar verme mekanizması hakkında eğitim ve bilinç arttırma faaliyetleri düzenlemek için Kamu Denetçisi ve engelli kuruluşlarıyla ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde istişarede bulunmalıdır ve onları sürece dahil etmelidir.**

Adalete erişim (Mad. 13)

27. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Adli işlemlerde, özellikle hukuk davalarında, sağır bireyler için işaret diline resmi çeviri hizmeti sağlanması, sağır-kör bireyler, işitme güçlüğü olan bireyler ve zihinsel ya da psiko-sosyal engeli olan bireyler için erişilebilir iletişim formatları hazırlanması gibi engelli bireylere yönelik usule ve yaşa uygun düzenlemeler yapılması amacıyla spesifik tedbirlerin alınmaması ve hukuk yollarını gösteren şeffaf protokollerin bulunmaması;
- (b) Hukukun her alanında engellilere yönelik hukuk yardımının sınırlı olması ve yasal hizmetler hakkında bilgiye erişimin olmaması;
- (c) Mahkeme binalarına ve savcılığa fiziksel erişimin önündeki engeller;
- (d) Engellilerin hakim ve savcı olarak istihdam edilmesini engelleyen 2802 sayılı Hakim ve Savcılar Kanunu.

28. Komite, Taraf Devlete altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) Engellilerin ayrımcılığa maruz kalmadan adalet sistemine erişimini sağlamak ve kolaylaştırmak için, usule ve yaşa uygun düzenlemeler yapılması ve yasamaya dayalı açık ve net idari usuller uygulanarak gerekli adımların atılması;
- (b) Avukatlarla iletişim kurma imkanları ve bilgi kaynakları gibi hizmetler aracılığıyla, engelli bireylere erişilebilir ve uygun maliyetli hukuk yardımı sunan insan kaynakları ve mali kaynakların temin edilmesi;
- (c) Erişilebilir ulaşım hizmeti dahil, engelli bireylerin, polis karakollarına, mahkemelere ve savcılığa erişimini sağlamak amacıyla yargı sistemi içinde zaman çizelgesi ve kıstas noktaları olan bir plan geliştirerek, gerekli kaynakların tahsis edilmesi;
- (d) Tüm engelli bireylerin, hakim, tanık, şikayet sahibi ya da davalı olarak, adalet sistemine etkili katılımına imkan veren ve kolaylaştıran yasal tedbirlerin alınması ve 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanununda değişiklik yapılması.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği (Mad. 14)

29. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Tehlikeli olduğu farz edilen engellilerin tedavi, rehabilitasyon ya da eğitim amacıyla özgürlüklerinden yoksun bırakılmasına imkan veren ve adalet sisteminin dışına çıkmalarına yol açan Medeni Kanun ve Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun gibi yasalar;
- (b) Zihinsel ya da psiko-sosyal engellilerin bakım merkezlerine yatırılması ile ilgili yasal ve idari inceleme mekanizmaları hakkında bilgi olmaması;
- (c) Engellilerin polis ve kolluk kuvvetlerine ait kurumlarda erişilebilir koşullar olmadan tutuklu kaldığına dair raporlar.

30. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) Komite'nin engellilerin özgürlüğü ve güvenliğine ilişkin rehber kılavuzu (Bakınız A/72/55, ek) dikkate alınarak, engellilerin tehlikeli olduğu kavramının yasamadan çıkarılması ve tehlikeli olması nedeniyle engellilerin bakım merkezlerine yatırılmasına dair uygulamaya son verilmesi ve engellilerin özgürlüklerinden yoksun bırakılmalarına yol açan cezai kovuşturma ve cezai sorumluluk alanında yapılan istisnaların kaldırılması;
- (b) Usule ve yaşa uygun gerekli düzenlemeler yapılarak, özgürlüklerinden yoksun bırakılan engelli kişilerin temyize başvurmak için hukuki işlemlere eşit erişimlerinin sağlanması;
- (c) Tutuklama merkezleri, polis ve kolluk kuvvetlerine ait kuruluşların engellilerin erişimine uygun olduğunun temin edilmesi;

31. Komite Taraf Devleti, Sözleşme'nin 14. Maddesi ve Sözleşme'nin 14. Maddesine ilişkin Komite'nin Kılavuzu (2015) (Bakınız Engelli

Hakları Komitesinin Raporu Ek No. 55 (A/72/55), Ek I), ve Biyoloji ve hakkında bölgesel toplantı ve tartışmalar yapılarak hazırlanan Tıbbın Uygulanması: İnsan Hakları ve Biyotıp ile ilgili Avrupa Konseyi İnsan Haklarının Korunması ve İnsanlık Onuru Sözleşmesine Ek Protokol (ETS no. 164) (Oviedo Sözleşmesi) aracılığıyla doğan yükümlülükleri doğrultusunda hareket etmeye davet etmektedir.

İşkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalmama (Mad. 15)

32. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Engellilerin haklarını korumak ve psikiyatri hastaneleri, bakım merkezleri ya da diğer kurumlara istemeden yatırılmalarını ve istismar edilmelerini önlemek amacıyla alınan tedbirler hakkında bilgi olmaması;
- (b) Cezaevlerinde engellilerin kötü muameleyle maruz kalması, engellilere yönelik yeterli düzenlemelerin olmaması ve kötü muamele ve misilleme riskinin olduğu durumlarda hukuk yollarına sınırlı erişim olması;
- (c) Kötü muameleyi önlemek için bakım merkezlerinin izlenmesine dair bilgi olmaması ve özgürlüklerinden yoksun bırakılmış engellilerin sivil toplum kuruluşlarınca izlenmesinin kısıtlanması.

33. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) Engellilere bakım merkezlerinde uygulanan hücre hapsi, tecrit, fiziksel, kimyasal ya da mekanik kısıtlamalar, elektroşok tedavisi ve diğer tüm istem dışı tedavileri önlemek için gerekli tedbirlerin alınması ve bu vakaların soruşturularak, faillere cezai ve idari yaptırım uygulanması;
- (b) Cezaevlerinde engellilere özel bireysel düzenleme yapılması ve erişilebilirlik standartlarının uygulanması için gerekli tedbirlerin alınması; akıl sağlığı tesislerinde ve cezaevlerinde çalışan personele engellilerin hakları konusunda eğitim verilmesi ve bilincin artırılması; gözaltında sorgulama sırasında engellilere hukuk yardımı ve avukata erişimin sağlanması; kötü muamele vakalarında engellilere karşı misilleme yapılmasını önlemek için bir mekanizma oluşturulması ve mağdurları korumak için alınan tedbirler hakkında sistematik olarak bilgi toplanılması;
- (c) Tutuklama yerleri ve bakım merkezlerini izleme mekanizmalarının şeffaf ve etkili olmasını ve bu mekanizmalara ait bulguların yayınlanmasının sağlanması; kötü muamele vakaları ile ilgili alınan tedbirler hakkında bilgi toplanılması ve mevcut şikayet mekanizmaları ile hukuk yolları hakkında erişilebilir formatlarda bilgi sunularak, yaygınlaştırılması ve engelli kuruluşları dahil, sivil toplum kuruluşlarının bağımsız izleme yapabilmesinin temini.

Sömürü, şiddet veya istismara maruz kalmama (Mad. 16)

34. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Özellikle aile içinde, bakım merkezlerinde ve okullarda istismar riskinin yüksek olduğu durumları tanımlayan ve engelli kadın ve kızlara

karşı toplumsal cinsiyet temelli şiddet vakalarını konu alan bir stratejinin olmaması;

(b) Risk altındaki engelli kadınların ya da toplumsal cinsiyet temelli şiddetin farklı biçimlerine maruz kalan mağdurların özellikle şiddeti önleme ve izleme merkezlerinde bulunan sığınma evlerine erişimlerinin sınırlı olması;

(c) Kamu Denetçiliği Kurumu'nun (KDK) kurumları izleme mekanizması ve bulguları ve İl Müdürlükleri, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından yürütülen izleme faaliyetleri hakkında kamuya açık bilginin olmaması.

35. Komite, Taraf Devlete altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli kadınlar ve kızlara karşı toplumsal cinsiyet temelli şiddet hakkında düzenli bilgi yayınlanması; risk ve şiddet olayları hakkında engelli kadın kuruluşları ve akranlar ile çalışarak farkındalık yaratma ve eğitim verme faaliyetlerinin desteklenmesi ve engelli kadınların ve kızların "Kadın Destek Mobil Uygulamasını" tamamlayıcı nitelikte şiddeti ihbar etme mekanizmalarını kullanmasına imkan veren topluluk ağlarının kurulması. Taraf Devlet, cinsel şiddet ve aile içi şiddet dahil, engelli kadınlara ve kızlara yönelik toplumsal cinsiyet temelli tüm şiddet biçimlerine karşı ayrımcı olmayan tedbirler almalıdır ve açık ve net yasal ve idari güvenceler benimsemelidir.

(b) Sığınma evlerinin erişilebilir olması için tahsis edilen beşeri, teknik ve mali kaynakların atırılması ve, sivil toplum kuruluşları ve engelli kadın kuruluşları ile işbirliği halinde, mevcut bilginin artırılması ve risk altındaki engelli kadınların ve kızların ya da toplumsal cinsiyet temelli şiddet mağdurlarının sığınma evlerine erişimleri önündeki tutumsal, usulen ve fiziksel engellerin tanımlanması;

(c) Sözleşme'nin 16 (3). Maddesi uyarınca, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun (TİHEK) fonksiyonel, yapısal ve mali açıdan bağımsız olmasının temin edilmesi ve TİHEK'in işkenceyi önleme ulusal mekanizması olması itibarıyla, engellilerin kaldığı psikiyatri hastaneleri ve diğer kurumlarda işkencenin önlenmesi ve izlenmesi faaliyetlerinin görev tanımı içinde yer alması.

Kişisel bütünlüğün korunması (Mad. 17)

36. Komite, zihinsel ya da psiko-sosyal engelli kadınların zorla kısırlaştırıldığı ve zorla kürtaj edildiğine dair raporlardan endişe duymaktadır. Komite ayrıca, engellilerin rızası olmadan vasi ya da üçüncü tarafların tıbbi müdahale talep ettiği ya da izin verdiği durumlarda engellilerin fiziksel ve zihinsel bütünlüğünü güvence altına alacak usuller hakkında bilgi olmamasından da endişe duymaktadır.

37. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Mevcut yasama gözden geçirilerek, hukuki ehliyetlerinden yoksun bırakılmış engellilerin velisi ya da vasisi olarak hareket eden üçüncü tarafların rızası ile yapılan tıbbi müdahalelerin yasaklanması ve engellilerin hür iradesine ve tercihlerine riayet eden ve onurlarını ve bireysel özerkliklerini koruyan destekli karar verme mekanizmalarının desteklenmesi;

(b) Zorla kürtaj ve kısırlaştırma operasyonlarının yasaklanması için gerekli tedbirlerin alınması, zorla tıbbi müdahalenin zararlı bir uygulama olduğuna dair bilincin artırılması ve engellilerin tıbbi ve cerrahi tedavisi yapılmadan önce bilgilendirilerek rızalarının alınması;

(c) Hastaların hakları ile ilgili broşürler, sosyal medya yayınları ve rehber bilgilerin Easy Read gibi kolay erişilebilir formatta ve sade bir dilde hazırlanmasının sağlanması ve engellilerin ve sağlık bakım merkezlerinde çalışan doktor ve sağlık personelinin bu yayınlardan haberdar edilmesi;

(d) Herhangi bir tıbbi müdahaleye zorla maruz kalan engellilere tazminat, telafi ve rehabilitasyon gibi hukuk yollarının temin edilmesi, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından elde edilen bilgi doğrultusunda süratle işlem yapılması ve mağdurlara yardım edilmesinin sağlanması.

Hareket özgürlüğü ve uyruklu (Mad. 18)

38. Komite, altta belirtilen hususlarda sınırlı bilgi olmasından dolayı endişe duymaktadır.

- (a) Taraf Devlet'te engelli göçmen işçi, sığınmacı ve mültecilerin durumu ve oranı;
- (b) Ülkeye yerleşim öncesi yapılan işlemler dahil, tüm göçmenlik ya da sığınmacılık işlemleri süresince engellilerin yararlanabileceği usule uygun düzenlemeler ve destek sistemi ve göçmenlikle ilgili çalışan ve mülteci statüsünün verilmesi kararını alan yetkili personele verilen eğitimler;
- (c) Engelli göçmen işçiler, sığınmacılar ve mültecilerin haklarıyla ilgili kamu politikaları ve programlar, ve engelli mültecilerin ihtiyaçlarının tanımlanmasında engelli kuruluşlar dahil, sivil toplum kuruluşlarının katılımı.

39. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) Taraf Devlet'te engelli göçmen işçiler, sığınmacılar, mülteciler dahil hareket halindeki engellilerin durumu hakkında cinsiyet, yaş, etnik köken vs. gibi unsurlara göre ayrıştırılmış veri toplanması ve araştırma yapılması; kamu politikaları ve programlarını bilgilendirmek amacıyla engelli kuruluşları dahil çok-paydaşlı bir mekanizmanın kurulması.
- (b) Sözleşme uyarınca engellilerin hakları konusunda koruma masalarında çalışan görevlilerin eğitilmesi; göçmenlik, mülteci statüsünün belirlenmesi ve yeniden yerleştirme süreçlerinde usule uygun düzenlemeler yapmak ve destek sağlamak üzere bir protokolün benimsenmesi ve mevcut düzenlemeler ve destek sistemi hakkında bilgilerin engelli bireyler için Easy Read gibi erişilebilir bir formatta hazırlanması ve göçmen, sığınmacı ve mülteci topluluklarına ana dillerinde bilgi verilmesi;
- (c) Kamu politikaları ve programlarında engelli göçmen işçiler, sığınmacılar ve mültecilerin dikkate alınması ve başta engelli mülteci kadınlar olmak üzere engelli göçmen işçiler, sığınmacılar ve

mültecilerin ihtiyacı olan destek, erişilebilirlik ve makul düzenlemeleri temin edecek beşeri, mali ve teknik kaynakların sağlanması.

40. Komite, engellilerin havayoluyla seyahat etmesi için sağlık raporu alma şartının olduğu ve zihinsel ve psiko-sosyal engelli bireylerin yurtdışına seyahat etmesi için vasilerinden onay alması gerektiğine dair edinilen bilgilerden endişe duymaktadır.

41. Komite, Taraf Devlet'in sağlık raporu ve üçüncü tarafların onayı gibi engellilerin ülke içinde ve dışında serbest dolanımını önleyen ayrımcı şartların kaldırmasını tavsiye etmektedir.

Bağımsız yaşama ve topluma dahil edilme (Mad. 19)

42. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Engellilerin bağımsız yaşama ve kendi ikamet yerlerini seçme haklarını tanıyan yasal bir çerçevenin olmaması;
- (b) Engellilerin yaygın olarak, engellilik türlerine göre "umut evleri" gibi tesislerde kalması ve engelli çocukların çocuk bakımevi ve yetim evlerinde kalması;
- (c) Engellilere verilen destek hizmetlerinde tıbbi bir yaklaşımın hakim olması ve kurumlarla ilişkilendirilmesi, bilhassa otistik bireylerin etkilendiği "tarama", "tanı", "müdahale" ve "rehabilitasyon" amaçlı destek verilmesi; ve engellilerin mevcut destek biçimleri ve desteğe erişim mekanizmalarından yeterince haberdar olmaması;
- (d) Engellilerin kişisel yardım alması için gerekli tedbirlerin olmaması ve evde bakım desteği için sağlanan asgari ücretin engelli kişilerin kendisi yerine hısımları ya da vasilerine verilmesi;
- (e) Engellilerin topluma dahil edilmesini kolaylaştıran erişilebilir topluluk hizmetlerine yönelik bütüncül bir yaklaşım olmaması, bilhassa toplulukta barındırma erişimi sağlayan tedbirlerin olmaması.

43. Komite, bağımsız yaşama ve topluma dahil edilmeye ilişkin 5 sayılı genel yorumu (2017) uyarınca, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) **2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanununun gözden geçirilerek, Sözleşme'ye uyumlu hale getirilmesi; bu doğrultuda engellilerin bireysel bir hak olarak bağımsız yaşama haklarının tanınması, ve engellilerin istedikleri yerde ve istedikleri kişilerle yaşamayı seçme özerkliğinden yararlanmasını kolaylaştıran tedbirlerin alınması;**
- (b) **Engelliler ve çocuklara yönelik kurum bakımının kaldırılması amacıyla, engelli kuruluşlarıyla istişare halinde, ulusal ve il düzeyinde somut bir zaman çizelgesi ve kıstas noktaları olan bir strateji benimsenerek, uygulanması ve izlenmesi; ve kurum bakımı yerine engellilerin bağımsız yaşamasına destek verilmesi;**
- (c) **Yaş ya da engele bakılmaksızın engellilere bireyselleşmiş destek sağlanması için daha çok kaynak tahsis edilmesi ve tüm illerde engelli tüm bireyler için insan hakları temelli akıl sağlığı hizmetlerinin sunulması;**

(d) Engellilerin bağımsız yaşaması ve topluma dahil edilmesi için gerekli desteğe nasıl erişebileceklerine dair engelli bireylere ve ailelerine sistematik olarak bilgi sunulması;

(e) Düşük maliyetli barındırma, insan ürünü çevre, kamu alanları ve ulaşım dahil, engellilere topluluk içinde daha fazla erişilebilirlik sağlanması için gerekli politika ve yasaların yürürlüğe girmesi ve mali kaynakların tahsis edilmesi.

Düşünce ve ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim (Mad. 21)

44. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Türkçe İşaret Dilinde nitelikli çevirmenlere sertifika veren bir mekanizma olmaması ve devlet dairelerinde, okullarda ve kültürel etkinliklerde Türkçe İşaret Dilinin kullanımını teşvik etmek ve yaygınlaştırmak için alınan tedbirlerin yetersiz olması;

(b) Kırsal alanda yaşayan engellilerin bilgi edinmesi için Braille alfabesi, Easy Read gibi erişilebilir formatların kullanımını geliştirmek ve erişilebilir bilgi ve iletişim teknoloji olanaklarını sağlamak için yeterli tedbirlerin alınmaması;

(c) Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzlarının yeterince uygulanmaması, bu kılavuzlara uyan kamu web sitelerinin düşük oranda olması ve sadece belli sayıda yayın organında işaret dili çevirisi ve sesli betimleme kullanılması.

45. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Sağır bireylere yönelik kuruluşlar ile birlikte çalışarak, kaliteli çeviri hizmetlerinin sunulması için bir mekanizma kurulması;

(b) Braille, Easy Read gibi erişilebilir formatlar, iletişim yöntemleri ve araçların kullanımının teşvik edilmesi ve kolaylaştırılması; ve bilhassa kırsal alanda yaşayan engellilerin düşük maliyetli yazılım ve yardımcı ekipman dahil, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişiminin sağlanması;

(c) Devlete ait web sitelerinin erişilebilir olması için gösterilen çabaların iki misline çıkarılması; internette bilgi hizmeti sunan özel kuruluşların tüm engelliler için erişilebilir formatlarda bilgi sunmasının temin edilmesi, ve erişilebilirlik standartlarına uymayan yayın şirketlerine yaptırım uygulanması.

Hane ve aile hayatına saygı (Mad. 23)

46. Komite, zihinsel ya da psiko-sosyal engellilerin evlenmesi ve aile kurması için "tıbben bir mani" olmadığını gösteren sağlık raporu alınmasını şart koyan Medeni Kanun hükümlerinden endişe duymaktadır. Komite ayrıca, engellilerin damgalanarak ebeveyn rolünü üstlenmelerinin engellenmesinden ve engelli çocukların ailelerine yönelik desteğe erişimin kısıtlı olmasından, bu desteğin sadece yoğun desteğe ihtiyacı olan engelli çocukların ailelerine sağlanan yardımla sınırlı olmasından dolayı endişe duymaktadır.

47. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Medeni Kanun'da engellilerin evlenme hakkını engelleyen hükümlerin iptal edilmesi, ve engellilerin evlenme, aile kurma, çocuk

sahibi olma ve ilişki kurma haklarından herkesle eşit şekilde yararlanmasının sağlanması;

(b) Engelli ebeveynler ve ailelerin çocuklarını evde yetiştirebilmesi için gerekli tedbirlerin alınması, engelli bireylerin çocuk sahibi olmasına yönelik sosyal önyargıların ortadan kaldırılması ve bu doğrultuda ailelere yeterli aylık yardım ve destek sağlanması;

Eğitim (Mad. 24)

48. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Her açıdan ayrımcı bir uygulama olan ayrı eğitimde ısrar edilmesi, kapsayıcı eğitim sisteminin olmaması, okullarda fiziksel erişilebilirlik koşullarının iyileştirilmesine rağmen eğitimin her düzeyinde makul düzenleme ve desteğin olmaması;

(b) Ana akım okullarda bireyselleşmiş destek alan engelli çocuklar hakkında sistematik veri olmaması;

(c) Okul müfredatının, özellikle matematik ve programlama derslerinin, engelli öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uyarlanmamış olması; öğretmenlerin ve öğretmen olmayan okul personelinin kapsayıcı eğitim ve eğitim kalitesinin artırılması konularında eğitilmiş olmaması ve bu durumun sağır ve kör çocukların fiilen eğitimden mahrum kalmasıyla sonuçlanması.

49. Komite, kapsayıcı eğitime ilişkin 4 sayılı genel yorumu (2016) uyarınca, Taraf Devlet'e alttaki tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) **Kapsayıcı eğitimin temel bir hak olarak kanunen tanınması, ve uygun beşeri, teknik ve mali kaynaklar ile birlikte yüksek eğitim dahil her düzeyde kapsayıcı eğitimin uygulanması için gerekli kamu politikaları ve stratejilerinin benimsenmesi;**

(b) **Zihinsel engelli çocuklar dahil, tüm engelli çocuklar için yeterli oranda bireyselleşmiş destek ve makul düzenleme olması ve diğer çocuklar ile eşit olarak nitelikli kapsayıcı eğitim almalarının sağlanması;**

(c) **Kapsayıcı eğitim sisteminin yerleşmesi için yaş, cinsiyet, engellilik türü ve konuma göre ayrıştırılmış verinin sistematik olarak toplanması;**

(d) **Öğrencilerin ihtiyaçlarına göre belirlenmiş müfredat hazırlanması, öğretmenler ve eğitim sisteminde çalışan diğer personele Sözleşme uyarınca engellilerin hakları konusunda eğitim verilmesi ve kapsayıcı eğitimin desteklenmesi için yeterliliklerinin geliştirilmesi.**

Sağlık (Mad. 25)

50. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Hastanelerin ve diğer sağlık bakım hizmetlerinin engelliler için yeterince erişilebilir, elverişli ve uygun maliyetli olmaması, özellikle özel tedavi, fizik tedavi, muayene ekipmanı ve bilgiye erişimin yetersiz olması;

(b) Sağlık personelinin önyargılı tutumları nedeniyle engellilerin cinsel sağlık ve üreme sağlığına erişiminin engellenmesi; konsültasyon ya da muayeneler sırasında engellilerin mahremiyetini koruyucu tedbirlerin olmaması;

(c) Aile hekimliği, mobil sağlık hizmetleri, hastalar için ulaşım servisi ve sağlık hizmetlerine erişimi bilhassa kırsal alanda kolaylaştıran şartlı nakit transferi sistemine dahil olan engelliler hakkında cinsiyet, yaş, etnik köken, göçmenlik statüsü temelinde ayrıştırılmış verinin olmaması.

51. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelliler için sağlık hizmetlerinin daha erişilebilir, elverişli ve uygun maliyetli hale getirilmesi; genel sağlık sigortası, erişilebilir ekipman, özel hasta bakımı ve engelli bireylerin ihtiyaı olan erişilebilir bilgi ve eviri hizmetleri gibi hususların sağlık hizmetlerinin altyapısına yapılan yatırımlarda dikkate alınması;

(b) Cinsel ve üreme hakları dahil engellilerin hakları konusunda sağlık profesyonellerinin eğitiminin ve bilincinin arttırılması, ve tıbbi muayene ve konsültasyonlarda engellilerin mahremiyetine saygı gösterilmesi için gerekli protokollerin benimsenmesi;

(c) Aile hekimliği, mobil sağlık hizmetleri ve hastalar için ulaşım servisi gibi topluluk temelli sağlık hizmetlerini izleme mekanizmalarının uygulanarak, engellilerin özellikle kırsal alanlarda bu programlara ne lde eriştiğinin ve sunulan hizmetlerin kapsamının tespit edilmesi;

Çalışma ve istihdam (Mad. 27)

52. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Engelliliğe dayalı ayrımcı politikaların uygulanması, engelli bireylere işgücü piyasasında istihdam fırsatları yaratmak yerine bilhassa zihinsel ya da psiko-sosyal engelliler için korumalı işyerlerinin teşvik edilmesi;

(b) Bireyselleşmiş destek ve makul düzenlemeler sunmayan ve makul düzenleme standartlarına uymayan işyerlerine uygulanan etkili yaptırımlar hakkında yeterli bilgi olmaması;

(c) Kamu sektöründe yüzde 3 oranında engelli istihdam edilmesi için konulan kotaya ve özel sektörde engelliler için belirlenen istihdam kotalarına yeterince uyulmaması,

53. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Korumalı işyerleri uygulaması ve ilgili politika ve yasaların kaldırılması; zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireyler ve engelli kadınlar dahil tüm engelliler için tüm sektörlerde kapsayıcı, açık ve erişilebilir bir iř piyasası olmasını teşvik etmek üzere kıstas noktaları ve zaman izelgesi olan bir strateji benimsenmesi; ve çalışma yeterliliği ve girişimcilik konularında sürekli eğitimin ve iř yönetimi için teknik yardımın temin edilmesi;

(b) İř ve istihdam alanında engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılan durumlarda tazminat verilmesi gibi etkili hukuk yollarının yasamada yer alması;

(c) Kamu idaresi ve diğer çalışma sektörlerinde uygulanan istihdam kotalarında eşit şartlar aranması, istihdamda kota sistemine uyumun izlenmesi ve ilgili verinin toplanması; ve kota sistemine uyulmayan durumlarda yeterli yaptırımın uygulanması;

(d) Sözleşme'nin 27. Maddesi ile Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının 8.5 sayılı hedefi arasındaki ilişki dikkate alınarak, engellilerin eşit işe eşit ücret ilkesi uyarınca verimli ve düzgün şekilde istihdam edilmesi.

Yeterli yaşam standardı ve sosyal koruma (Mad. 28)

54. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Mali krizlerin engelli bireyler, aileleri ve engelliliğe bağlı ihtiyaçlarından kaynaklanan ek masrafları karşılama güçleri üzerindeki olumsuz etkisi;
- (b) Engelliler için aylık yardım programı ve sosyal konut projeleri gibi sosyal programlarda, engelli bireylerin tıbbi engellilik değerlendirmesi, ailelerinin gelir durumu ve uyrukları temelinde dışlandığı ve mülteciler ya da insani ikamet iznine sahip kişilere verilen nakit yardımın uluslararası işbirliğine bağlı olduğuna dair bilgiler;
- (c) Engelli kadınlara bağlanan engellilik aylığında toplumsal cinsiyete dayalı ücret açığı olması.

55. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) Mali krizlerin olduğu zamanlarda, krizin engelli bireylerin üzerinde orantısız bir olumsuz etki yaratmasını önlemek amacıyla, engelliliğe bağlı ekstra masraflar için verilen aylık yardım dahil, engelli bireylerin sosyal korumaya erişimleri ve yeterli gelir düzeyleri olduğunun temin edilmesi ve kamu politikalarında bu teminata her zaman yer verilmesi;
- (b) Engelli aylığının bağlanması için aranan kriterlerin değiştirilmesi; söz konusu kriterlerin ve destek düzeylerinin engellilik insan hakları modeline uygun olması ve tüm engellileri kapsamaması; insani ikamet iznine sahip engelli bireyler, engelli sığınmacılar ve mültecilere nakit yardımı sağlayan programlara ait mali kaynakların sürdürülebilir olması ve genişletilmesi;
- (c) Sosyal koruma programları çerçevesinde aylık yardımı alan engelli kadınların sayısının artırılması için spesifik tedbirlerin alınması.

Siyasal ve toplumsal yaşama katılım (Mad. 29)

56. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireylerin seçme ve seçilme hakkını kullanmasını engelleyen yasa hükümleri;
- (b) Seçim merkezlerinin ve seçim sandıklarının erişilebilir olmaması ve Braille, işaret dili ve Easy Read gibi erişilebilir formatlarda malzeme ve bilginin eksikliği;
- (c) Seçim ve siyasi süreçlerde engelli bireylerin ihtiyaçlarının dikkate alınması için seçim görevlilerine yönelik eğitim programları gibi bilinç artırıcı bilginin olmaması;

57. Komite, Taraf Devlete altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun değiştirilerek, zihinsel ya da psiko-sosyal engellilerin seçme ve seçilme haklarını yasaklayan hükümlerin kaldırılması;
- (b) Seçim merkezlerinde, kırsal ve merkezden uzak alanlarda olan seçim sandıklarına bilhassa özen gösterilerek, tüm engelliler için erişilebilir formatlarda bilgi ve materyalin hazır edilmesi, oy kullanımı için erişilebilir ortam olması ve kapalı oy kullanma usulünün temin edilmesi;
- (c) Engellilerin seçim ve siyasi süreçlere etkili katılımlarının sağlanması amacıyla, engellilerin hakları konusunda seçim görevlilerine seçim sürecinin her aşamasında uygun eğitim verilmesi.

Kültürel yaşama, dinlenme, eğlence ve spor etkinliklerine katılım (Mad. 30)

58. Komite, kör, görme engelli ya da matbuat engelli bireylerin basılı yayınlara erişimine olanak tanıyan “Kör, Görme Engelli veya Diğer Matbuat Engellilerin Yayımlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşmasını” Taraf Devlet’in henüz onaylamamış olmasından endişe duymaktadır.

59. Komite, Marakeş Anlaşmasının en kısa sürede onaylanması ve uygulanması için Taraf Devlet’i uygun tüm tedbirleri almaya teşvik etmektedir.

60. Komite, engellilerin ana akım spor etkinliklerine ve spor tesislerine katılımına dair sınırlı bilgi olmasından endişe duymaktadır.

61. Komite, engelli bireylerin ana akım spor etkinliklerine engelli olmayan bireyler ile eşit temelde, mümkün olan en geniş ölçüde ve her seviyede katılımlarının teşviki için Taraf Devlet’in gerekli tedbirleri almasını tavsiye etmektedir.

C. Özel yükümlülükler (Mad. 31–33)

İstatistikler ve veri toplama (Mad. 31)

62. Komite, Ulusal Engelliler Veri Bankasının tüm engellileri kapsamaması, mesela kurumda bakılan engellilerin veri bankasında yer almaması nedeniyle endişe duymaktadır. Komite ayrıca, engellilerin durumu ve haklarından yararlanma konusunda karşılaştığı engelleri tanımlayan ve yaş, cinsiyet, coğrafi konum ve diğer kriterlere göre ayrıştırılmış veri olmamasından endişe duymaktadır. Komite, engelli kuruluşlar dahil, sivil toplum kuruluşlarının istatistik ve veri toplama süreçlerine katılmamasından dolayı da endişe duymaktadır.

63. Komite, Taraf Devlet’e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) Engellilerin durumu ve haklarından yararlanma hususunda karşılaştığı engellerle ilgili bilgi toplanması sürecinde Washington Engellilik İstatistikleri Grubunca önerilen soruların kullanılması, ve verilerin yaş, cinsiyet, coğrafi konuma göre ayrıştırıldığı, ikamet bilgisi ve engel türünün de belirtildiği merkezi bir veri tabanının düzenli olarak güncellenmesi;
- (b) Engelli bireylerin engelli kuruluşlar aracılığıyla veri toplama sürecinin planlanması ve tasarım aşamalarına aktif olarak dahil olması ve yakın işbirliği yapılması için gerekli tedbirlerin alınması.

Uluslararası işbirliği (Mad. 32)

64. Komite, altta belirtilen hususları endişeyle gözlemlemektedir:

- (a) Engellilikle ilgili konuların Taraf Devlet'in teknik işbirliği ve yardım programlarına dahil edilmesini konu alan kılavuzlar hakkında bilgi olmaması;
- (b) Engelli kuruluşları dahil, sivil toplum kuruluşlarının engellilerin haklarının uygulanması amacıyla kullanılan uluslararası finansmana erişimine dair bilginin olmaması;
- (c) 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin uygulanması için yürütülen çalışmalarda Sözleşme'ye uymak için alınan tedbirler hakkında bilgi olmaması.

65. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) **Engellilikle ilgili konuları uluslararası kalkınma politikalarının ayrılmaz bir parçası olarak ele alan uluslararası işbirliği kılavuzları ve politika çerçevelerinin benimsenmesi ve yeterli kaynakların tahsis edilmesi;**
- (b) **Engelli kuruluşların ulusal ve uluslararası kaynaklardan finansman alma ya da talep etmesine imkan sağlanması;**
- (c) **Kamu bütçesiyle ilgili süreçlere, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin ulusal düzeyde izlenmesi sürecine ve uluslararası karar alma ve işbirliği mekanizmalarına engelli kuruluşları aracılığıyla engelli bireylerin de aktif olarak dahil edilmesi ve yakın işbirliği yapılması.**

Ulusal uygulama ve izleme (art. 33)

66. Komite altta belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

- (a) Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin yeni temas noktası olan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Sözleşme'nin uygulanmasıyla ilgili yasama, politika ve programlarda engelli kuruluşlarıyla yakın işbirliği kurmak için gerekli mekanizmalara sahip olmaması;
- (b) Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) ve Kamu Denetçiliği Kurumunun (KDK), Sözleşme'nin uygulanışını izlemek için gerekli bağımsız statüye sahip olmaması ve insan haklarının desteklenmesi ve korunması için kurulan ulusal kurumlara ilişkin Paris Prensiplerine uymaması;
- (c) Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu'nun faaliyetlerine, çatı kuruluşlar dahil, engelli kuruluşlarının sistematik olarak dahil edilmemesi.

67. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

- (a) **Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün, engelli kuruluşlarıyla istişarede bulunma görevi dahil, ulusal ve il düzeyinde kapasitesinin kuvvetlendirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve Sözleşme'nin tüm politika sektörlerinde yaygın hale getirilmesi;**
- (b) **Sözleşme'nin 33 (2). Maddesi uyarınca bağımsız izleme çerçevesinin, insan haklarının desteklenmesi ve korunması amacıyla**

kurulmuş olan ulusal kurumların statüsüne ilişkin prensiplere (Paris Prensipleri) ile tam olarak uyumlu olduğunun temin edilmesi; ve bağımsız izleme çerçevelerinin rolü hakkında Komite'nin usul kurallarının (bakınız CRPD/1/Rev.1, ek) dikkate alınması;

(c) Sözleşme'nin 33 (2). Maddesi ve Komite'nin 7 sayılı genel yorumu (2018) uyarınca, Sözleşme'nin uygulanışının bağımsız olarak izlenmesi sürecine engellilerin tam ve etkili katılımının sağlanması ve yeterli kaynağın temin edilmesi.

IV. Takip

Bilginin yaygınlaştırılması

68. Komite, Taraf Devlet'ten bu sonuç gözlemleri belgesinde yer alan tavsiyeleri yerine getirmesini rica etmektedir ve Taraf Devlet'in dikkatini 12 (b) ve 58 (a) sayılı paragraflarda yer alan ve acil tedbirlerin alınmasını gerektiren tavsiyelere çekmek istemektedir. Komite Taraf Devlet'in sonuç gözlemlerini değerlendirilmeleri ve eyleme geçmeleri için Hükümetin, Meclisin, ilgili bakanlıkların, yerel yetkililerin ve eğitim, sağlık ve hukuk gibi ilgili meslek gruplarının ve modern sosyal iletişim stratejileri aracılığıyla, medyanın gündemine taşınmasını tavsiye etmektedir.

69. Komite, Taraf Devlet'in, sivil toplum kuruluşlarını, bilhassa engelli kuruluşlarını, periyodik raporların hazırlanması sürecine dahil etmesini kuvvetle teşvik etmektedir.

70. Komite, Taraf Devlet'in sonuç gözlemlerini, ulusal ve azınlık dillerinde, işaret dilinde ve Easy Read gibi erişilebilir formatlarda, engellilerin ve ailelerine, sivil toplum örgütleri ve engelli kuruluşlar dahil yaygın şekilde dağıtımını yapmasını ve hükümetin insan hakları ile ilgili web sayfasında yayınlamasını rica etmektedir

Bir sonraki rapor

71. Komite, Taraf Devlet'in ikinci, üçüncü ve dördüncü periyodik raporları birleştirerek tümünü en geç 28 Ekim 2023 tarihi itibarıyla göndermesini ve mevcut sonuç gözlemlerinin uygulanışına dair bilgiyi de rapora eklemesini rica etmektedir. Komite, Taraf Devlet'i, söz konusu raporları Komite'nin sadeleştirilmiş raporlama usulüne göre göndermeye davet etmektedir. Sadeleştirilmiş rapor usulüne göre Komite, ilgili Taraf Devlet'in rapor gönderme tarihinden en az bir yıl önce bir konu listesi hazırlamaktadır. Taraf Devlet'in konu listesine vereceği yanıtlar rapor yerine geçmektedir.